

Deel 3.

LEXICON KLIMAATVERANDERING & GENDER

Datum 10-02-2022

Deel 3

Lexicon Klimaatverandering & Gender

in: Feenstra et. al. (2022) Klimaatverandering & Gender | Aanbevelingen, Beleidsanalyse, Lexicon Verkennende studie naar de effecten van klimaatverandering en -adaptatie op gendergelijkheid in Nederland en Europa

LEESWIJZER

In dit deel van het rapport worden de diverse begrippen rond het thema gender en klimaat gepresenteerd. Deze thema's zijn geïdentificeerd op basis van literatuuronderzoek en de deskreview van beleidsstukken rond deze thematiek.

De begrippen opgenomen in deze lexicon worden op twee manieren gepresenteerd om de genderdimensie van de gebruikte terminologie te accentueren: de cursief gedrukte standaard definitie wordt aangevuld met een "gender definitie" (waarbij wij de gender dimensie of de gender impact van de standaard definitie weergeven) geplaatst in een roze kader.

Voorbeeld:

Standaard definitie

Gender definitie

INDEX LEXICON KLIMAATVERANDERING & GENDER

Gender	5
Gender	5
Genderongelijkheid	5
Gender responsief	5
Gender transformatief	5
Intersectionaliteit & Klimaatverandering	5
Klimaatverandering	7
Klimaatverandering	7
Klimaatadaptatie	7
Klimaatmitigatie	7
Economie	8
Duurzame ontwikkeling / duurzame economie	9
Circulaire Economie	9
Klimaatfinanciering	9
Rechtvaardigheid	10
Klimaat activisme	11
Broeikasgasemissies per hoofd van de bevolking / Milieu-impact	11
Klimaat(on)rechtvaardigheid	12
Leefomgeving	12
Emissievrij vervoer	13
Klimaatvluchtelingen	13
Landgebruik/(Her)bebossing	13
Luchtvervuiling	14
Voedselvoorziening	14
Wateroverlast en -schaarste	15
Energie	15
Duurzame energieopwekking / duurzame energietransitie:	16
Decentrale energieopwekking	16
Deel 3: Lexicon Klimaatverandering & Gender	3

Energie-armoede	16
Energie-efficiëntie	17
Klimaatbeleid	18
Burgerparticipatie / Duurzaamheid van onderop	19
Klimaatministerie	19
Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake Klimaatverandering (UNFCCC)	20

GENDER

Gender

De uit sociaal-cultureel perspectief bepaalde eigenschappen en mogelijkheden die aan vrouwen en mannen, meisjes en jongens worden toegeschreven. Deze toedeling is gebaseerd op biologische verschillen (sekse) tussen mensen en nog overwegend gender binair (uitgaande van het bestaan van alleen mannen of vrouwen) gedacht (EIGE 2021).

Genderongelijkheid

De sociaaleconomische, legale, sociale en culturele situatie waarin geslacht en/of gender verschillen in rechten en waardigheid tussen mannen en vrouwen bepalen, wat zich uit in ongelijke toegang tot rechten en hulpbronnen en stereotype sociale en culturele rollen. Deze ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is een gevolg van de lagere waardering van wat binnen de meeste samenlevingen als typisch vrouwelijke eigenschappen en opgaven worden geacht. Alles wat van de norm van de hetero en cis-man afwijkt staat lager in de maatschappelijke hiërarchie, hetgeen tot discriminatie en uitsluiting van vrouwen en LHBTQIA'ers voert (EIGE 2021).

Gender responsief

De overweging van gendernormen, -rollen en -relaties en het aanpakken van ongelijkheid die wordt gegenereerd door ongelijke normen, rollen en relaties door veranderingen binnen een bepaalde sociale omgeving door corrigerende maatregelen. (UN Women, n.d.)

Gender transformatief

Benaderingen die er actief naar streven starre sociale en gendernormen en culturele waarden te onderzoeken, in vraag te stellen en te veranderen, en om machtsongelijkheid tussen personen van verschillende geslachten en de grondoorzaken van genderongelijkheid en discriminatie aan te pakken, en om systemen en instellingen te herdefiniëren die ongelijkheid creëren en in stand houden. Het doel van deze benadering is om ongunstige gendernormen en machtsdynamiek om te zetten in positieve, waardoor het bereiken van gendergelijkheid wordt versneld. (UN Women, n.d.)

Intersectionaliteit & Klimaatverandering

Intersectionaliteit is het erkennen van de verschillen tussen mensen op basis van geslacht, genderrollen, leeftijd, handicap, religie, seksuele oriëntatie, economische en maatschappelijke positie, opleidingsniveau, gezinssamenstelling, etc. en dat de interacties tussen deze kenmerken tot unieke verschillen in machtsverhoudingen en ervaringen van ongelijkheid, discriminatie en uitsluiting kunnen leiden. Het erkent diversiteit binnen groepen, dus dat niet alle mannen gelijk zijn aan elkaar en idem voor vrouwen.

Intersectionele discriminatie van vrouwen betreft in verschillende omvang gemarginaliseerde vrouwen, zoals vrouwen met een andere huidskleur, jonge vrouwen, vrouwen met een handicap maar ook niet-gender conforme mensen. Hierdoor kunnen zij extra worden getroffen door milieuschade en klimaatverandering. Ook is de kans groter dat ze achterblijven bij de duurzame transitie (Heidegger et al., 2021).

KLIMAATVERANDERING

Klimaatverandering

Een mondiale verandering in het klimaat, in de actuele context door de toename van broeikasgassen in de atmosfeer als gevolg van eeuwenlange menselijke handelingen, met name door de verbranding van fossiele brandstoffen.

Klimaatverandering kenmerkt zich door een ongelijke veroorzaking door en ongelijke uitwerking op verschillende mensen al naar gelang hun genderrol in de samenleving.

Op sommige plekken in de wereld worden mensen aan de hand van hun genderidentiteit en/of seksuele geaardheid, zoals LHBTQIA'ers, in verband met bijgeloof verantwoordelijk gehouden voor klimaatrampen. Bovendien nemen de tijdsbesteding aan gendergebonden verantwoordelijkheden zoals water en brandstof halen aanzienlijk toe ten gevolge van klimaatverandering (Richards, 2018).

Klimaatadaptatie

De aanpassing -vaak middels technologie- aan klimaatverandering op gebied van o.a. infrastructuur, gezondheidszorg, landbouw en bouwsector.

Vrouwen zijn nog ondervertegenwoordigd in onderzoek, ontwikkeling en besluitvorming omtrent klimaatadaptatie. Adaptatie vereist bovendien een genderspecifieke planning.

Denk bij genderspecifieke planning bijvoorbeeld aan lichamelijke verschillen tussen vrouwen en mannen in hoe onze lichamen bestand zijn tegen extreme temperaturen (en dus klimaatgerelateerde pathologieën); alsmede gendergerelateerde verschillen in landbouwpraktijken (Bas-Defosse, 2021) (vrouwen zijn vaker betrokken bij duurzaamheidsinitiatieven). Alhoewel maatregelen zoals onderwijs voor meisjes en meiden en geboorteregeling een aanzienlijke bijdrage kunnen leveren aan adaptatie, worden deze tot nu toe niet of nauwelijks in acht genomen in landelijk klimaatbeleid (Patterson et al., 2021).

Nederland speelt een leidende rol in ontwikkeling van techniek voor klimaatadaptatie. Alle universiteiten hebben vakgroepen en onderzoekers die onderzoek doen naar klimaat. Wat betreft ontwikkeling van klimaatadaptatie technologie, zoals geo-engineering, zijn vrouwen in het algemeen echter nog ondervertegenwoordigd (Bari, 2020).

Klimaatmitigatie

Verandering in beleid en handelswijzen ter vermindering en vertraging van klimaatverandering; zoals bijvoorbeeld het bevorderen van o.a. de energietransitie, emissiehandel, bosbehoud en herbebossing.

De rol van vrouwen in klimaatmitigatie activiteiten wordt nog onderschat (zoals hun ecologische kennis) en/of onvoldoende vergoed, bijvoorbeeld bij herbebossing. (Bäthge, 2010)

ECONOMIE

Duurzame ontwikkeling / duurzame economie

Ontwikkeling met oog voor sociale, economische en ecologische duurzaamheid.

Duurzame gedragskeuzes wordt bewust en onbewust geassocieerd met vrouwelijkheid. Zo wordt duurzaamheid een “vrouwentaak” gemaakt.

Dit fenomeen getuigt van de werking van stereotypes: vrouwen worden van traditioneel geacht meer om de natuur te geven. Zo is bijvoorbeeld marketing van ecologisch verantwoorde producten en diensten voornamelijk gericht op vrouwen. (Mintell, 2018)

Vrouwen zijn echter ondervertegenwoordigd in besluitvorming omtrent milieuzaken en klimaatverandering en ervaren bovendien ongelijke toegang tot (steeds schaarser wordende) natuurlijke hulpbronnen. Zo wordt het meest recente Europees beleid ter bevordering van duurzaamheid, de European Green Deal, bekritiseerd als gender-blind omdat dit beleid geen rekening houdt met de gender ongelijkheid in toegang tot duurzame keuzes (Heidegger et al., 2021).

Circulaire Economie

Economisch model waarbij de uitputting van natuurlijke hulpbronnen wordt tegengegaan door recyclage, afvalpreventie en herfabricage.

Gezien de gendergerelateerde verschillen in consumptiepatronen, afvalproductie en -preventie is een genderspecifieke benadering in het ontwerp en omzetting van de circulaire economie cruciaal (OECD, 2020).

Vrouwen besluiten over 70-80% van huishoudelijke aankopen en zijn bovendien bewuster omtrent energiebesparing, eco-producten en afvalscheiding. Echter in veel circulaire economie projecten en campagnes, worden vrouwen onvoldoende aangesproken als consument en beslisser.

Klimaatfinanciering

In internationale verdragen vastgelegde financiering ten behoeve van klimaatmitigatie en -adaptatie, voornamelijk in het mondiale Zuiden.

Voor een genderbewuste klimaatfinanciering moet net zoals bij andere ontwikkelingsinitiatieven en rampenbestrijding in de bestemming van de financiering de rol (en toegang tot financiering) van vrouwen in de lokale context in acht worden genomen, hetgeen nog onvoldoende gebeurt.

De belangrijkste internationale instanties voor klimaatfinanciering zijn de Adaptatiefonds (in 2001 in het leven geroepen) en het Groene Klimaatfonds (2010). Het Adaptatiefonds heeft in maart 2021 strengere genderrichtlijnen voor de financiering vastgelegd (UN, 2021). Dit is nodig aangezien in 2020 werd geschat dat bij slechts een derde van de klimaatfinanciering rekening wordt gehouden met gendergelijkheid. Bovendien wordt te weinig financiering op lokaal niveau bestemd waardoor lokale condities en context onvoldoende in projecten wordt meegenomen (CARE, 2021; Carty et al., 2020).

Een belangrijke ontwikkeling voor klimaatfinanciering afgestemd tijdens de VN-klimaatconferentie van 2015 is het 'Warsaw International Mechanism for Loss and Damage'. Dit bevordert betalingen door de historisch grootste uitstoters van broeikasgassen aan ontwikkelingslanden die in zo'n mate door klimaatrampen getroffen worden, dat er geen adaptatie meer mogelijk is (UNFCCC, 2021).

RECHTVAARDIGHEID

Klimaat activisme

Voortgekomen uit het milieuactivisme, specifiek gericht op politiek activisme inzake klimaatverandering.

Klimaat-activistische initiatieven als reactie op klimaatverandering gerelateerde rampen worden voornamelijk in het mondiale Zuiden vaak door vrouwen geleid (Richards, 2018).

Klimaat activisme in het mondiale Noorden kent ook veel meer vertegenwoordiging van vrouwen dan van mannen. Een aantal jonge vrouwen zijn rolmodellen in de klimaatbeweging: Greta Thunberg, Vanessa Nakate uit Oeganda, Luisa Neubauer uit Duitsland en Disha Ravi uit India.

Op sommige plekken zijn milieu- en klimaatactivisten blootgesteld aan extreem fysiek en verbaal geweld, in het mondiale Zuiden leidt dit zelfs tot moord (Global Witness, 2021).

Vrouwen en jonge vrouwen zijn sterker vertegenwoordigd in klimaatmarsen en zichtbaar als boegbeelden voor klimaatactivisme dan mannen.

Broeikasgasemissies per hoofd van de bevolking/ Milieu-impact

Het effect van menselijk handelen op het milieu en ecosystemen; i.v.m. klimaatverandering wordt ook wel over broeikasgasemissies per hoofd van de bevolking gesproken.

Onderzoek toont aan dat mannen aanzienlijk meer broeikasgasemissies (8 tot 40%) veroorzaken dan vrouwen. Dit is voornamelijk gerelateerd aan vervoergewoontes en dieet. Een genderspecifieke analyse van milieu(on)vriendelijk gedrag is voor klimaatbeleid daarom essentieel (Carlsson Kanyama et al., 2021; Heidegger et al., 2021).

Bovendien veroorzaakte tussen 1990 en 2015 de rijkste 1% van de mensen op aarde twee keer zoveel broeikasgasuitstoot als de armste helft van de wereldbevolking. (Kantha et al., 2020; OXFAM, 2020)

Intergenerationele gelijkheid

Rechtvaardigheid in het dragen van de kosten en lasten van klimaatverandering tussen verschillende generaties, zowel vroegere, huidige en toekomstige generaties.

Intergenerationele- en gendergelijkheid worden vaak samen genoemd zonder onderscheid tussen beiden. Door de nadelige gevolgen van klimaatverandering op de leefsituatie van één generatie meisjes en

vrouwen wordt een vicieuze cirkel van intergenerationele armoede en kwetsbaarheid van komende generaties van meisjes en vrouwen veroorzaakt (Kwauk et al., 2019).

De recente frustratie van jongeren over traagheid in besluitvorming en uitblijven van maatregelen voor klimaatmitigatie kan gezien worden als een intergenerationeel conflict met vroegere generaties (Hobster, 2021).

De huidige jongeren-klimaatbewegingen worden vaak geleid door meiden en jonge vrouwen, terwijl de besluitvorming rond klimaatbeleid een oververtegenwoordiging kent van oudere mannen.

Klimaat(on)rechtvaardigheid

Klimaatverandering wordt en werd onevenredig veroorzaakt door rijke landen en mensen; dit terwijl arme landen en mensen er tot nu toe de meest nadelige effecten van ondervinden.

Klimaatrechtvaardigheid pleit voor een eerlijk klimaatbeleid dat deze ongelijkheden in acht neemt.

De impact van klimaatverandering kan bestaande gendergerelateerde ongelijkheden versterken. Klimaatbeleid moet daarom deze gender ongelijkheden erkennen, verminderen en uiteindelijk opheffen.

Armoede heeft een versterkende wisselwerking met de impact van klimaatverandering, en wereldwijd zijn de meeste arme mensen vrouw. Daarom pleiten vele vrouwenorganisaties en internationale klimaatbehartigers voor de combinatie klimaatrechtvaardigheid en genderrechtvaardigheid (OXFAM, 2021, 2020; Richards, 2018).

LEEFOMGEVING

Emissievrij vervoer

Als klimaatmitigatie maatregel wordt toenemend ingezet op elektrisch transport ter vervanging van fossiele verbrandingsmotoren en het bevorderen van trein- en fietsverkeer.

Vrouwen hechten meer waarde aan energiezuinig vervoer en maken over het algemeen meer gebruik van het openbaar vervoer en lopen meer. Het is daarom belangrijk dat openbaar vervoerbeleid de reispatronen van vrouwen in acht neemt.

Verdere komen huidige subsidies voor duurzame vervoersmiddelen (zoals voor de aanschaf en het gebruik van elektrische auto's) voornamelijk ten goede van welgestelde mensen en mannen, waardoor vrouwen achterblijven (Keim en Cerney, 2021; Lecompte en Juan Pablo, 2017; Lory, 2021; OECD, 2020).

Klimaatvluchtelingen

Personen die binnen of buiten hun thuisland op de vlucht moeten ten gevolge van klimaatverandering (UNHCR, 2021).

Er bestaan genderongelijkheden in de mogelijkheid tot migratie en vlucht. Bovendien zijn er gendergerelateerde gevaren tijdens de vlucht zelf (zoals mensenhandel en seksueel geweld); en specifieke uitdagingen en belemmeringen voor vrouwen en meisjes bij de hervestiging.

Een voorbeeld van genderspecifieke hindernissen na hervestiging is onvoldoende toegang tot (gynaecologische) gezondheidszorg (Kwauk et al., 2019).

Landgebruik/(Her)bebossing

Landgebruik speelt een aanzienlijke rol in klimaatverandering. Planten (alsmede oceanen en bodem) zijn natuurlijke koolstofputten en dragen zo bij aan een evenwicht in de koolstofkringloop. Om deze reden is bijvoorbeeld het toenemend kappen van oerwouden voor houtwinning en landbouwdoeleinden zo schadelijk (UNFCCC, 2005).

Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in de besluitvorming rondom landgebruik, zo zijn grondbezitters en houthakkers meestal man en erkennen veel landen in het mondiale Zuiden geen landrechten aan vrouwen. Bovendien is de kennis van ecosystemen van vooral inheemse vrouwen voor het in stand houden en herstellen van de natuur (en de bosbouw) ondergewaardeerd. (Morrow, 2020)

Het is de globale handel die de grootschalige en schadelijke verandering van grondgebruik aanstuurt. In het mondiale Zuiden is de lokale bevolking vaak door armoede gedreven tot deelname aan deze activiteiten (Winkler et al., 2021).

Grootschalige woudkap vindt bijvoorbeeld plaats in de Amazone voor vleesproductie, op Indonesië voor de palmolie-industrie en in West-Afrika voor cacaoplantages, maar ook in Europa voor kolendelving (Ritchie en Roser, 2021).

Het compenseren van de uitstoot van broeikasgassen door het planten van bomen is nog een geliefd middel van de commerciële sector. Er is echter veel scepsis over deze methode en de partijen die hieraan meewerken worden zelfs beticht door klimaatactivisten van greenwashing (Greenberg, 2021).

Luchtvervuiling

Luchtverontreiniging komt zowel in binnen ruimtes als in de buitenlucht voor en heeft toenemend ernstige nadelige effecten op de leefomgeving en volksgezondheid. Er bestaat een wisselwerking tussen luchtvervuilende deeltjes en klimaatverandering. (Institute for Advanced Sustainability Studies, n.d.)

Vrouwen worden vanwege gendergebonden rolverdeling maar ook uit biologisch perspectief bijzonder getroffen door luchtvervuiling.

Luchtvervuilende deeltjes komen vrij als bijkomstigheid van de winning en verbranding van fossiele brandstoffen. Bovendien beïnvloeden sommige deeltjes de opwarming of juist het afkoelen van de aarde (Institute for Advanced Sustainability Studies, n.d.). Extreme en deels permanente of seizoensgebonden luchtvervuiling buiten plaagt voornamelijk India en China, maar wereldwijd heersen er problemen gerelateerd aan luchtvervuiling (WHO, n.d.).

Binnenshuizelijke luchtvervuiling door koken op kerosine, biomassa (zoals hout) en kolen treft bijzonder vrouwen in het mondiale Zuiden. Een ander frappant voorbeeld is dat door extreme luchtvervuiling in de buitenlucht jonge vrouwen in Noord-India toenemend betroffen zijn van longziektes die voorheen voornamelijk onder oudere mannen voorkwamen (The Economist, 2021). Bovendien worden zwangere vrouwen in het bijzonder getroffen door luchtvervuiling (Milieudefensie, n.d.).

Voedselvoorziening

De mondiale voedselvoorziening levert een aanzienlijke bijdrage (21-37%) toe tot de uitstoot van broeikasgassen (zoals CO₂ maar ook methaan). Veeteelt (vnl. vlees- zuivelproductie) en voedseltransport over lange afstanden afhankelijk van fossiele brandstoffen dragen hier aanzienlijk aan bij.

Er bestaan ongelijke genderrollen in voedselvoorziening. Alhoewel vrouwen wereldwijd gemiddeld voor de helft van voedselproductie verantwoordelijk zijn, twee derde van de arme veehouders ter wereld uitmaken en bovendien aanzienlijk bijdragen aan voedselzekerheid wordt hun rol in dit systeem stelselmatig onderschat.

Andersom heeft klimaatverandering uitwerking op voedselproductie, zo lijden uitzonderlijke weersverschijnselen tot het verlies van oogsten, landbouwgrond en veestapel. Verder worden vooral inheemse vrouwen in hun werkzaamheden voor voedselvoorziening disproportioneel zwaar getroffen door klimaatverandering. Dit terwijl juist zij door hun (ecologische) kennis een sleutelrol kunnen spelen in de aanpassing aan klimaatverandering (Alegado, 2020; Mbow et al., 2019; Ruel en Brouwer, 2021).

Wateroverlast en -schaarste

Een van de meest ernstige gevolgen van klimaatverandering is de invloed op de waterkringloop waardoor regenval vermindert of verergert met tot gevolg overstromingen of droogte.

Vanwege gendergebonden verantwoordelijkheden betreffende waterverzorging moeten vrouwen en meiden bij droogte grotere afstanden afleggen tot de bron. Bovendien zijn vrouwen minder mobiel (o.a. vanwege inkomensongelijkheid) om bij extreme waterstanden zich te verplaatsten naar drogere of nattere plekken.

De door klimaatverandering toegenomen tijdsbesteding aan de verantwoordelijkheid voor waterverzorging in het mondiale Zuiden betekent voor deze vrouwen en meiden verloren tijd voor recreatie, onderwijs en betaald werk. Bovendien zijn vrouwen onevenredig getroffen bij overstromingen aangezien ze minder vaak kunnen zwemmen en vanwege hun zorgtaak eveneens kinderen en ouderen in veiligheid moeten brengen ([Richards, 2018](#)).

ENERGIE

Duurzame energieopwekking / duurzame energietransitie:

Energie van hernieuwbare bronnen zoals wind en zon wordt ingezet als alternatief voor fossiele brandstoffen, aangezien deze gekenmerkt zijn door vervuiling en geopolitieke problemen en bovendien zijn deze brandstoffen eindig.

Deze sector wordt -net als de fossiele energiesector- nog gekenmerkt door genderongelijkheden in arbeidsdeelname en -potentieel. In 2019 waren 68% van de arbeidskrachten in de hernieuwbare energiesector man (Feenstra en Clancy, 2019; IRENA, 2019).

Het Just Transition Mechanism (voor een rechtvaardige omzetting van European Green Deal), komt mogelijk voornamelijk ten goede van mannelijke kolencentrale arbeiders, terwijl een op diversiteit gerichte aanpak voor verschillende sociale groepen die bijzonder getroffen zijn door de transitie nog mist (Heidegger et al., 2021).

Decentrale energieopwekking

Vanuit een standpunt van klimaatmitigatie en verzet tegen machtige energiebedrijven wordt in de afgelopen decennia steeds meer energie lokaal opgewekt en verbruikt waarbij energieconsumenten tegelijkertijd energieproducten worden, ook wel prosuming geheten. Burgercoöperaties en -initiatieven spelen hier een aanzienlijke rol in.

Deze sector wordt -net als de fossiele energiesector- nog getekend door genderongelijkheden in participatie en functies.

In deze projecten en initiatieven zijn overwegend mannen actief en bekleden overwegend mannen leidinggevende functies, terwijl vrouwen hoofdzakelijk administratieve en vrijwilligersrollen op zich nemen (Chaumont et al., 2021; Feenstra en Creusen, 2021; Fraune, 2015; IRENA, 2019; Łapniewska, 2019; REScoop.EU, 2021).

Energie-armoede

Onvermogen van energieconsumenten om toegang te krijgen tot betaalbare, duurzame energiediensten om aan de eigen energiebehoefte te voldoen.

Er bestaat een duidelijke genderongelijkheid in de toegang tot betaalbare en duurzame energiediensten. (Clancy et al., 2018; Feenstra, 2021; Feenstra en Clancy, 2019)

Energie-efficiëntie

Energie-efficiëntie is minder energieconsumptie met dezelfde energie uitkomst middels technische verbeteringen, vermindering van energieverpilling maar ook veranderingen in handelwijzen (ook op huishoudniveau).

Handelingsmogelijkheden omtrent energie-efficiëntie blijken beïnvloed door genderongelijkheid omdat toegang tot investeringsmogelijkheden in energie-efficiëntie verschillend zijn tussen mannen en vrouwen vanwege de gender gerelateerde loonkloof. Bovendien zijn vrouwen oververtegenwoordigd als huurders en zijn zij daarmee afhankelijk van een huiseigenaar die investeert in energie-efficiëntie van woningen.

Energie-efficiëntie wordt ingezet om klimaat- en energiedoelen te bereiken. Het meest recente EU-beleid op dit gebied is de Richtlijn 2018/2002 inzake Energie-efficiëntie (Energy-Efficiency Directive). Zowel lokaal, landelijk als Europees beleid inzake energie-efficiëntie is echter nog gender-blind. (Clancy et al., 2018; Europa Decentraal, 2021; Feenstra en Clancy, 2019; Gaffney en Lennon, 2017)

KLIMAATBELEID

Burgerparticipatie / Duurzaamheid van onderop

Bij gebrek aan (effectief) klimaatbeleid “van boven” organiseren burgers toenemend “van onderop” zelf acties en projecten ter klimaatmitigatie.

Deelname aan zulke initiatieven wordt voor vrouwen nog belemmerd door tijdsarmoede. Dit fenomeen is een gevolg van onevenredige tijdsbesteding (EIGE, 2021) aan huishoudelijk werk en familie- en naastenzorg. (Łapniewska, 2019; Emancipatiemonitor)

Klimaatministerie

In de meeste landen is klimaatpolitiek ondergebracht in verschillende ministeries, zoals economische zaken, milieuzaken, energie of infrastructuur (voor een holistische aanpak). Een argument voor een apart klimaat ministerie -tegenwoordig nog zelden het geval- is een geïntegreerde opzet voor beleidsvorming alsmede een autonome positionering (Ehnert, 2019).

Er bestaat tot op heden nog een duidelijke ondervertegenwoordiging van vrouwen in beleidsvorming op het gebied van klimaat en energie (Feenstra en Creusen, 2021).

Zowel in Nederland als in Duitsland was in de afgelopen jaren beoogd een apart klimaat ministerie op te richten (in Duitsland zelfs met vetorecht), toch werd klimaatbeleid in beide landen uiteindelijk bij het ministerie van Economische Zaken ondergebracht (Bos, n.d.). Met het Nederlandse coalitieakkoord van december 2021 wordt een minister voor Klimaat en Energie voorgesteld. (Kabinetsformatie, 2021)

Klimaatretoriek

Klimaatverandering kan als retorisch fenomeen begrepen worden door de representatie ervan middels taal en symboliek met als gevolg de vormgeving van de (collectieve) realiteit en de handelingen omtrent klimaatverandering (Walsh, 2017).

Vrouwen werden in de literatuur en debatten over klimaatverandering lange tijd als hulpeloze slachtoffers of als milieuhelden gepresenteerd (Fletcher, 2017). Alhoewel hier verandering in komt mist een genuanceerde beschrijving tot op heden vaak nog.

Een vaak voorkomende -en vanuit de communicatiewetenschappen betwiste- negatieve interpretatie van klimaatretoriek is de gelijkstelling ervan met niet-wetenschappelijke klimaatontkenning (Endres en DuPont, 2016).

Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake Klimaatverandering (UNFCCC)

Gesloten in 1992 met jaarlijkse klimaatconferenties (Conference of the Parties, COP) en de Overeenkomst van Parijs van 2016 als eerste wereldwijde VN-akkoord inzake klimaatverandering.

Alhoewel sinds CoP 2012 gendergelijkheid prominenter op de internationale klimaatagenda staat, zijn vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd in de UNFCCC-instituten.

Bij CoP 25 in 2019 werd het Verbeterde Werkprogramma van Lima inzake Gender en het Verwante Genderactieplan aangenomen ter bevordering van gender-inclusief klimaatbeleid. Toch namen bij de CoP 26 in 2021 in Glasgow geen vrouwen deel aan de hoogste onderhandelingsniveaus. (Karen, 2021; UN, 2019a)

BIBLIOGRAFIE

- Alegado, J., 2020. Enabling an Equal World for Indigenous Women in the Time of Climate Crisis | Heinrich Böll Foundation | Southeast Asia Regional Office. Heinrich-Böll-Stift. URL <https://th.boell.org/en/2020/03/07/enabling-equal-world-indigenous-women-time-climate-crisis>
- Bari, M., 2020. Manipulating Mother Nature: The gendered antagonism of geoengineering | Heinrich Böll Stiftung. Heinrich-Böll-Stift. URL <https://www.boell.de/en/2020/01/30/manipulating-mothernature-gendered-antagonism-geoengineering>
- Bas-Defossez, F., 2021. What is the link between gender equality and agriculture sustainability? 6.
- Bäthge, S., 2010. Climate change and gender: economic empowerment of women through climate mitigation and adaptation? Governance and Democracy Division Governance Cluster Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights, Eschborn.
- Bos, A., n.d. Waarom vallen economische zaken en klimaat onder één ministerie? [WWW Document]. KlimaatHelpdesk. URL <https://www.klimaathelpdesk.org/answers/waarom-vallen-economischezaken-en-klimaat-onder-1-ministerie/>
- Bughin, J., Hazan, E., 2018. Automation and the workforce of the future | McKinsey.
- Burgess, M., 2016. Personal carbon allowances: A revised model to alleviate distributional issues. *Ecol. Econ.* 130, 316–327.
- Burrows, K., Kinney, P.L., 2016. Exploring the Climate Change, Migration and Conflict Nexus. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 13, 443. <https://doi.org/10.3390/ijerph13040443> BZK, 2020. Klimaatwet.
- CARE, 2021. Climate Adaptation Finance: Fact or Fiction? CARE Netherlands.
- Carlsson Kanyama, A., Nässén, J., Benders, R., 2021. Shifting expenditure on food, holidays, and furnishings could lower greenhouse gas emissions by almost 40%. *J. Ind. Ecol.* n/a. <https://doi.org/10.1111/jiec.13176>
- Carty, T., Kowalzig, J., Zagema, B., 2020. Climate Finance Shadow Report 2020: Assessing progress towards the \$100 billion commitment. OXFAM.
- CBS, 2021. Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2021. CBS.
- CEDAW, 2005. Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW/C/NLD/4.
- Chaumont, S., Charalampidis, I., Demkova, D., Ouziaux, S., Fragkos, P., Melgar, F., Mouffe, M., Naffah, E., 2021. ASSET study on collection of gender-disaggregated data on the employment and participation of women and men in the energy sector. Publications Office of the European Union, LU.
- Clancy, J., Franceschelli, N., Sanz, M., Daskalova, V., Feenstra, M., 2018. Gender perspective on access to energy in the EU. Publications Office of the European Union, LU.
- COP21, 2015. Paris Agreement.
- Creusen, A., Feenstra, M., 2021a. Meerjarenbeleidsplan Stichting 75inQ 2022-2024.
- Creusen, A., Feenstra, M., 2021b. Jaarplan 2022 Stichting 75inQ.
- De Rechtspraak, 2019. ECLI:NL:HR:2019:2006, Hoge Raad, 19/00135.
- Díaz, S., Settele, J., Brondizio, E.S., 2019. Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3553579> Engström, L.

- (2017) Report on on women, gender equality and climate justice. A8-0403/2017. European Parliament, p. 28.
- Ehnert, F., 2019. Climate Policy in Denmark, Germany, Estonia and Poland. Edward Elgar Publishing.
- Endres, D., DuPont, M., 2016. Rhetoric, Climate Change, and Social Justice: An Interview with Dr. Danielle Endres. Climate Change and Social Justice Climate Change and Social Justice. Equileap, 2021. GENDER EQUALITY IN THE NETHERLANDS. Equileap.
- Europa Decentraal, 2021. Energie-efficiëntie - Europa decentraal. URL <https://europadecentraal.nl/onderwerp/klimaat/energie/energie-efficientie/>
- European Commission, 2020. VERORDENING VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD tot vaststelling van een kader voor de totstandbrenging van klimaatneutraliteit en tot wijziging van Verordening (EU) 2018/1999 (Europese klimaatwet), 2020/0036(COD).
- European Commission, 2017. Clean energy for all Europeans package. Energy - Eur. Comm.
- European Parliament (2018) Resolutie van het Europees Parlement van 16 januari 2018 over vrouwen, gendergelijkheid en klimaatrechtvaardigheid (2017/2086(INI)).
- Feenstra, M., 2021. Gender just energy policy: engendering the energy transition in Europe (PhD). University of Twente, Enschede, The Netherlands. <https://doi.org/10.3990/1.9789036551960>
- Feenstra, M., Clancy, J., 2019. Women, gender equality and the energy transition in the EU. Publications Office of the European Union, LU.
- Feenstra, M., Creusen, A., 2021. Rapportage Vrouwen in de Energietransitie (Rapportage). Topsector Energie.
- Feenstra, M., Middlemiss, L., Hesselman, M., Straver, K., Tirado Herrero, S., 2021. Humanising the Energy Transition: Towards a National Policy on Energy Poverty in the Netherlands. Front. Sustain. Cities 3, 645624. <https://doi.org/10.3389/frsc.2021.645624>
- Feenstra, M., Özerol, G., 2021. Energy justice as a search light for gender-energy nexus: Towards a conceptual framework. Renew. Sustain. Energy Rev. 138, 110668. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110668>
- Fletcher, A., 2017. "Maybe Tomorrow Will Be Better": Gender and Farm Work in a Changing Climate. pp. 185–198. <https://doi.org/10.4324/9781315407906-12>
- Fraune, C., 2015. Gender matters: Women, renewable energy, and citizen participation in Germany. Energy Res. Soc. Sci. 7, 55–65. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.02.005>
- Gaffney, C., Lennon, B., 2017. Intersectional Analysis of Perceptions and Attitudes Towards Energy Technologies.
- Global Witness, 2021. LAST LINE OF DEFENCE.
- Greenberg, C., 2021. Carbon offsets are a scam. Greenpeace Int. URL <https://www.greenpeace.org/international/story/50689/carbon-offsets-net-zero-greenwashingscam>
- Habtezion, S., 2013. Gender and climate finance. UNDP.
- Heidegger, P., Lharaig, N., Wiese, K., 2021. Why the European Green Deal needs ecofeminism. WECF.
- Hobster, J., 2021. Waarom de klimaattransitie geen technologische maar een morele uitdaging is. Groene Amsterdammer.
- Hunt, V., Layton, D., Prince, S., 2015. Diversity matters. McKinsey&Company.

- Hunt, V., Prince, S., Dixon-Fyle, S., Yee, L., 2018. Delivering through Diversity.
- Institute for Advanced Sustainability Studies, n.d. Air Pollution and Climate Change <https://www.iass-potsdam.de/en/output/dossiers/air-pollution-and-climate-change>
- IRENA, 2019. RENEWABLE ENERGY: A GENDER PERSPECTIVE (No. 978-92-9260-098-3). IRENA, Abu Dhabi.
- Jongen, E., Merens, A., 2019. Vrouwen aan de top. CPB.
- Kabinetformatie, B.W., 2021. Coalitieakkoord “Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst” - Publicatie - Kabinetformatie. URL <https://www.kabinetformatie2021.nl/documenten/publicaties/2021/12/15/coalitieakkoordomzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst>
- Karen, M., 2021. Chapter 2 | Gender in the global climate governance regime: A day late and a dollar short?, in: Gender, Intersectionality and Climate Institutions in Industrialised States. Routledge: Taylor & Francis Group, p. 17.
- Kartha, S., Kemp-Benedict, E., Ghosh, E., Nazareth, A., Gore, T., 2020. The Carbon Inequality Era: An assessment of the global distribution of consumption emissions among individuals from 1990 to 2015 and beyond. Oxfam, Stockholm Environment Institute. <https://doi.org/10.21201/2020.6492>
- Keim, M., Cerney, P., 2021. European Mobility Atlas 2021: Facts and Figures about Transport and Mobility in Europe. Heinrich-Böll-Stiftung European Union, Brussels.
- Kluzenaar, de, Y., Carabain, C., Steenbekkers, A., 2020. Klimaatbeleid en de samenleving - Publicatie - Sociaal en Cultureel Planbureau (publicatie). Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. <https://doi.org/10/12/klimaatbeleid-en-de-samenleving>
- Kluzenaar, de, Y., Paulette, F., 2021. Klimaataanpak: toekomstbepalende keuzes voor onze samenleving - Publicatie - Sociaal en Cultureel Planbureau (publicatie). Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Kottari, M., 2021. One-on-one with Dr Maria Kottari | LinkedIn.
- Kruit, K., van Berkel, P., Dehens, J., 2021. Energiearmoede in de warmtetransitie. CE Delft, Delft.
- Kwauk, C., Cooke, J., Hara, E., Pegram, J., 2019. Girls’ education in climate strategies Opportunities for improved policy and enhanced action in Nationally Determined Contributions.
- Łapniewska, Z., 2019. Energy, equality and sustainability? European electricity cooperatives from a gender perspective. Energy Res. Soc. Sci. 57, 101247. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101247>
- Lecompte, M.C., Juan Pablo, B.S., 2017. Transport systems and their impact con gender equity. Transp. Res. Procedia 25, 4245–4257. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.05.230>
- Litjens, E. (2020) ‘Gender en klimaatverandering’, January.
- Lorek, S., Gran, C., Lavorel, C., 2021. Equitable 1.5-Degree Lifestyles – How socially fair policies can support the implementation of the European Green Deal. ZOE institute.
- Lory, G., 2021. Should transportation subsidies take into account gender inequality? euronews.
- Lückenrath, M., 2021. Dutch Female Board Index 2020. TIAS, Tilburg.
- Masson-Delmotte, V., Pörtner, H.-O., Skea, J., Zhai, P., Roberts, D., Shukla, P.R., Pirani, A., Pidcock, R., Chen, Y., Lonnoy, E., Moufouma-Okia, W., Péan, C., Connors, S., Matthews, J.B.R., Zhou, X., Gomis, M.I., Maycock, T., Tignor, M., Waterfield, T., 2018a. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context

of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. IPCC.

- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S., 2021a. IPCC, 2021: Summary for Policymakers, in: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC, Switzerland.
- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S., Péan, C., 2021b. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Sixth assessment report). IPCC.
- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H.-O., Roberts, D., Skea, J., Shukla, A., 2018b. PCC, 2018: Summary for Policymakers, in: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5°C above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change, Sustainable Development, and Efforts to Eradicate Poverty. IPCC.
- Mbow, C., Rosenzweig, C., Barioni, L., 2019. Chapter 5: Food Security — Special Report on Climate Change and Land, in: Climate Change and Land: An IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems. IPCC.
- Merrow, M., 2020. To solve the climate crisis, women must own more of the world's land. Clim.-XChange.
- Milieudefensie, n.d. Hoe vervuild is de lucht in mijn straat? [WWW Document]. Milieudefensie. URL <https://milieudefensie.nl/recht-op-gezonde-lucht/hoe-vervuild-is-de-lucht-in-mijn-straat>
- Min OCW, 2020. Wijziging van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het evenwichtiger maken van de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen in het bestuur en de raad van commissarissen van grote naamloze en besloten vennootschappen.
- MinBZK, 2021a. Consultatie Besluit rapportage man-vrouwverhouding in het bestuursverslag van grote vennootschappen.
- MinBZK, 2021b. Vaststellingsbesluit nadere voorschriften inhoud bestuursverslag.
- Mintell, P., 2018. UK women try to live more ethically than men. Mintel.
- NJCM (2021) 'VN-Mensenrechtenraad erkent schoon, gezond en duurzaam milieu als fundamenteel mensenrecht', NJCM, 12 October. Available at: <https://njcm.nl/actueel/vn-mensenrechtenraaderkent-schoon-gezond-en-duurzaam-milieu-als-fundamenteel-mensenrecht/>
- NOS, 2021. Klimaat, kinderopvang, hoger minimumloon: de plannen uit coalitieakkoord. NOS.
- OECD, 2020. Session 5: Gender-specific consumption patterns, behavioural insights and circular economy, in: Mainstreaming Gender and Empowering Women for Environmental Sustainability. OECD, Paris.
- Osman-Elasha, B., 2021. Women...In The Shadow of Climate Change. U. N.
- OXFAM, 2021. In 2030 overschrijden de CO2-emissies van rijkste 1% 30 keer de grens van 1,5°C. ANP Support.
- OXFAM, 2020. CO2-uitstoot rijkste 1 % is meer dan het dubbele van uitstoot armste helft wereldbevolking.
- Patterson, K., Jameel, Y., Mehra, M., Patrone, C., 2021. Girls' Education and Family Planning: Essential Components of Climate Adaptation and Resilience. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.22680.32003>

- Perez, C.C., 2019. Invisible Women: Data Bias in a World Designed for Men, First Printing edition. ed. Abrams Press, New York.
- Pouwels, B., van den Brink, M., 2021. Bedrijvenmonitor Topvrouwen 2020 Zonder wet geen voortgang. Commissie Monitoring Topvrouwen, Nijmegen.
- REScoop.EU, 2021. Gender Power - REScoop. URL <https://www.rescoop.eu/gender-power>
- Richards, J.-A., 2018. Climate and Gender Justice. Rosa-Luxemburg-Stiftung.
- Ritchie, H., Roser, M., 2021. Forests and Deforestation. Our World Data.
- Ruel, M.T., Brouwer, I.D., 2021. Transforming food systems to achieve healthy diets for all. International Food Policy Research Institute, Washington, DC. https://doi.org/10.2499/9780896293991_03
- Schakenbos, J., 2021. Wetsvoorstel aangenomen: evenwichtigheid in de (sub)top van grote bedrijven.
- Staten-Generaal, T.K. der, 2019. Internationale klimaatafspraken; Brief regering; Verwachtingen klimaatconferentie COP25 te Madrid.
- Straver, K., Mulder, P., Middlemiss, L., Hesselman, M., Feenstra, M., Herrero, S.T., 2020. Energiearmoede en de energietransitie.
- The Economist, 2021. India's toxic air is its most immediate environmental problem. The Economist.
- UN, 2021. Nationally determined contributions under the Paris Agreement. United Nations, Glasgow.
- UN, 2021. ANNEX 4 TO OPG: GENDER POLICY AND GENDER ACTION PLAN.
- UN, 2019a. The Gender Action Plan | UNFCCC.
- UN, 2019b. The Enhanced Lima Work Programme on Gender | UNFCCC <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-enhanced-lima-work-programme-on-gender>
- UN, 2019c. Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now – Science for Achieving Sustainable Development. United Nations, New York.
- UN (Ed.), 1996. Report of the Fourth World Conference on Women: Beijing, 4 - 15 September 1995. Presented at the World Conference on Women, New York.
- UN Women, n.d. Gender Equality Glossary <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/>
- UNDP (Ed.), 2008. Resource guide on gender and climate change, First edition. ed. United Nations Development Programme, New York.
- UNEP, U., 2019. Gender and environment statistics: unlocking information for action and measuring the SDGs.
- UNFCCC, 2021. Introduction to Climate Finance | UNFCCC. URL <https://unfccc.int/topics/climatefinance/the-big-picture/introduction-to-climate-finance>
- UNFCCC, 2020. Gender and Climate Change Finance | UNFCCC <https://unfccc.int/topics/gender/gender-and-unfccc-topics/gender-and-climate-change-finance>
- UNFCCC, 2005. Tables of the common reporting format for land use, land-use change and forestry, FCCC/CP/2005/5/Add.2.
- UNFCCC, 1997. Kyoto Protocol.
- UNHCR, 2021. Climate change and disaster displacement [WWW Document]. UNHCR. URL <https://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html> van den Brakel, M., Portegijs, W., Hermans, B., 2020. Emancipatiemonitor 2020.

- Van Drie, E., Bergsma, L., 2021. Marjan Minnesma wandelend naar COP26: “Die hele we-hebben-nog-30jaar-mentaliteit is niet goed genoeg.” Klimaatweb. URL <https://klimaatweb.nl/nieuws/marjanminnesma-wandelend-naar-cop26-die-hele-we-hebben-nog-30-jaar-mentaliteit-is-niet-goedgenoeg/>
- Walsh, L., 2017. Understanding the rhetoric of climate science debates. WIREs Clim. Change 8, e452. <https://doi.org/10.1002/wcc.452>
- Weterings, A., Ivanova, O., Diodato, D., 2018. Effecten van de energietransitie op de regionale arbeidsmarkt – een quickscan (No. 3006). Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- WHO, n.d. Air pollution <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/airpollution>
- Wildschut, A., Douma, A., 2021. Onlosmakelijk verbonden; gendergelijkheid, klimaat en biodiversiteit. WECEF.
- Winkler, K., Fuchs, R., Rounsevell, M., Herold, M., 2021. Global land use changes are four times greater than previously estimated. Nat. Commun. 12, 2501. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-22702-2>
- Zonnepanelen-info, 2020. Helpt Nederlanders milieubewuster dan partner. Zonnepanelen-Infonl. URL <https://www.zonnepanelen-info.nl/nieuws/helpt-nederlanders-milieubewuster-dan-partner/>